1905 Rus Devrimi ve Sultan Abdülhamid

Hasip Saygılı

Hasip Saygili; 1960 yılında Gaziantep'te doğdu. Kara Harp Okulu (1982), Kara Harp Akademisi (1992) ve Quetta Command and Staff College'dan (2000) mezun oldu. Subay olarak çeşitli kıta ve karargâh hizmetleri yanında Pakistan Kara ve Hava Ataşeliği (2002-2004), Kara Harp Akademisi Sınıf Başhocalığı (2005-2008), Kosova Türk Temsil Heyeti Başkanlığı (2009-2010) ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü (2010-2013) görevlerinde bulundu.

2012 yılında "*1905 Rus Devrimi'nin Osmanlı Devleti'ne Etkileri*" konulu teziyle İstanbul Üniversitesinde doktorasını tamamladı. 2015'te doçent oldu. Halen Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nde tam zamanlı öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Evli ve üç çocuk babasıdır.

İçindekiler

Teşekkür 11
Kısaltmalar 12
Giriş 15
1. 1905 Devrimine Giden Yolda Osmanlı Gözüyle Çarlık Rusya'sı 25
1.1. Jöntürk Muhalefeti Gözüyle Çarlık Rejimi ve 1905 Rus Devrimi 27
1.2. Azerbaycan'da Türkçülere Göre Rus Devrimi 43
1.3. Sultan Abdülhamid'in Denge Stratejisi 46
1.3.1. Sansür ve "Muzır" Yayınların Girişi Meselesi 47
1.3.2. "Anarşistlere" Karşı İşbirliği 55
1.3.3. Rus Çarı ile İyi Geçinme Politikası 58
1.4. Devrim Kıvılcımı: Aralık 1904 62
2. *Rus Devrimine Giden Yolda 1904-1905 Rus- Japon Savaşı ve Osmanlı Devletindeki Yansımaları* 67
2.1 Sultan Abdülhamid'in Kriz Yönetimi 67
2.1.1. Japon Ordusuna Pertev Paşa'nın Gözlemci Oluşu 74
2.1.2. Rus Ordusuna Gözlemci ve Kızılay Heyeti Gönderme Girişimi 76
2.1.3. Osmanlı Kamuoyunda Rus-Japon Savaşı 78
3. 1905-1907 Rus Devrimi 96
3.1. Kanlı Pazar 96
3.1.1. Jöntürk Muhalefetinin İlk Tepkileri 100
3.1.2. Sultan Abdülhamid'in Kanlı Pazar'a Tepkisi 101
3.2. Çar'ın Amcası Grandük Sergey'in Öldürülmesi 103
3.3. Grevlerin Yaygınlaşması 106
3.4. Öğrenci Hareketleri 107
3.5. Devrim Sürecinde Kafkasların Durumu 108
3.6. Zemstovo Meclislerinin Millî Meclis Talebi 112
3.7. Köylü İsyanları ve Devrim 116
3.8. "Sovyet"lerin Ortaya Çıkışı 122
3.9. 19 Ağustos 1905 Bulygin Duması 125
3.10. Çar'ın 17 Ekim 1905 Fermanı 129
3.11. Devrimin Zirvesi "Özgürlük Günleri" ve Sonrası 132
3.12. Birinci Duma'nın Açılması 137
3.13. "Zurnanın Sesi Uzaktan Yahşi Gelir.." 140
3.14. İkinci Duma ve "3 Haziran 1907 Darbesi" 144
3.15. Rus Devrimi'nde Ordu ve Asker 150
3.15.1. Osmanlı Diplomatik Raporlarında Rus Ordusu 153
4. *Potemkin İsyanı ve Sultan Abdülhamid* 155
4.1 Donanma'da İsyan 155

4.2. Potemkin İsyanı'nın İstanbul'da Yankıları 162
4.3. Sultan Abdülhamid'in Kararı ve Rusya ile Kriz 169
4.4. Jöntürk Muhalefeti Gözüyle Potemkin ve Abdülhamid 176
4.5. Potemkin İsyanı'nın Sonuçları 182
5. *Rus Devrimi'nin Yarattığı Diğer Sorunlar ve Gelişmeler Karşısında Sultan Abdülhamid* 187
5.1. Kafkaslarda Ermeni-Müslüman Çatışması 187
5.1.1. Ermeni-Müslüman Çatışmasının Sorumluları 192
5.1.2. Kafkasya Müslümanlarının Maddi Yardım Talepleri 195
5.1.3. A. Cevdet ve H. Ali Beylerin Kafkas Müslümanlarına İlişkin Görüşleri 197
5.2. Osmanlı Uyruklarının Rusya'dan Tahliyesi 201
5.3. Rusya Uyruğu Müslümanların Haklarının Korunması ve Türkiye'ye Göçü 204
5.4. Hudut Güvenlik Tedbirlerinin Artırılması ve Ermeniler 207
5.5. Osmanlı ve Rusya'nın Birbirine Saldırı Endişeleri 213
5.6. Yahudi Pogromları 217
5.7. Osmanlı Devleti ile Rusya Arasında Anarşist ve İhtilâlcilerin Takibi Projesi 221
5.8. Rus Devrimi Sürecinde "Anadolu Kıyamları" 224
5.8.1. Erzurum İsyanı 225
5.8.2. Kastamonu Vukuatı 228
5.8.3. Diğer Vilayetlerde Olaylar 230
5.8.4. Anadolu Kıyamları ve Diğer Olayları Değerlendirme 233
5.9. Rusya'dan Diğer Etkilenmeler 241
5.9.1. Jöntürk Muhalefetine Motivasyon 241
5.9.2. Rusya'dan Muhacir Türk Aydınların Etkileri 243
Sonuç 246
Kaynakça 250

Ekler

Ek-1 Anarşistlerin İadesine İlişkin 14 Mart 1904 Tarihinde Petersburg'da İmzalanan Gizli Protokol 273
Ek-2 "Anarşist ve Sosyalist ve Emsali Eşhası Şerire'nin Memalik-i Şahaneye Duhüllerinin Men'i" 276
Ek-3 Çar'ın 17 Ekim 1905 Fermanı "Hatt-I Hümayun İlan-ı Resmi" 278
Ek-4 "Rusya İnkılâb-I Kebiri" 280
Ek-5 20 Şubat 1907 Tarihli Osmanlı Askeri Ataşe Raporu 286
Ek-6 20 Mart 1906 Tarihli Gence'den "İslam Kardeşlerimize Mektup" 291
Ek-7 "Kastamonu Vukuatı" 293
Resimler 297

"Abdul Hamed has fallen upon evil days. Russia's disasters in Manchuria and her internal disturbances are filling his heart with apprehension. For he realises that Czardom will be compelled by popular sentiment to seek raparation in the Balkans in Asia Minor for the injury sustained by its prestige in the Far East… The sound of the waves of popular revolt now sweeping over the Muscovite empire re-echo through the length and breadth of Padishah's domininos-nowhere more loudly nor more ominously than around the walls of his palace of Yildiz Kiosque, at Constantinople."

"Curzon and Sultan", *Star*, 22 Mayıs 1905, s. 4.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmam aşağıda bir kısmının adlarını anabildiğim değerli insanların destek ve yardımıyla sonuçlanabilmiştir. Kendilerini her zaman iyilikle anacağım.

Öncelikle akademik camiadan rehberlik, teşvik, eleştiri ve destekleri için *Prof. Dr. Mahir Aydın, Prof. Dr. Yavuz Akpınar* ile *Doç. Dr. Gültekin Yıldız*'a şükranlarımı sunmalıyım. Sahalarının otoriteleri olan saygıdeğer hocalarımın katkıları olmasaydı bu yayın gün yüzüne çıkamayacaktı.

Dönemin konuya ilişkin Fransızca diplomatik yazışmalarını, yoğun mesaisine rağmen okuyarak yorumlayan ve daha önemlisi devrin diplomatik evrakında anlamakta zorlandığım hususları çözmemde, müracaatlarımı her zaman anlayışla karşılayan 2002-2004 yıllarında maiyetinde çalışmakla kendisinden çok şey öğrendiğim "Hürmetli Büyükelçim" *H. Kemal Gür*'e şükranlarımı ifade ederim.

Ayrıca değerli vakitlerini ayırarak bu eserde kullandığım Fransızca, Almanca ve Rusça metinleri çeviren *Ali Çakan*, *Doğan Üstüntaş* ve *Emin Ata Celal Kâzımof* ile Amerika Birleşik Devletleri'nden talep ettiğim akademik yayınları temin ederek tarafıma ulaştıran *Ahmet Zeki Gerehan*'a ve bu çalışmamın okuyucuya ulaşmasını mümkün kılan Ötüken Neşriyat ve editörü *Kadir Yılmaz*'a teşekkürlerimi sunarım.

Hasip Saygılı

Kısaltmalar

A.MKT.MHM	Sadaret Evrak-ı Mektubi Kalemi Mühimme Odası
Ağ	Ağustos
B	Receb
BEO	Bâb-ı Âlî Evrak Odası
bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	Cemâziyelâhir
Ca	Cümadelûlâ
çev	Çeviren
DH.MKT.	Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
ed	Editör
Ey	Eylül
H	Haziran
haz	Hazırlayan
HR.HMŞ.İSO	Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası
İ.HR.	İradeler-Hariciye
İ.HUS.	İrade-i Hususiye
Ke	Kânûn-ı evvel
Ks	Kânûn -ı sani
L	Şevval
M	Muharrem
Mar	Mart
May	Mayıs
MF.MKT.	Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
N	Ramazan
Ni	Nisan
R	Rebîülâhir
Ra	Rebîülevvel
S	Sayfa
s	Sayı
sy	Safer
Ş	Şaban
Şu	Şubat
Te	Teşrin-i evvel
Tem	Temmuz
Tş	Teşrin-i sani
vol	Volume
yay	Yayınlayan

Y.A.HUS.	Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y.EE.KP.	Yıldız Esas Evrakı Sadrazam Kâmil Paşa Evrakına Ek
Y.PRK.ASK.	Yıldız Parekende Evrakı Askeri Maruzat
Y.PRK.BŞK.	Yıldız Parekende Evrakı Mabeyn Başkitabeti
Y.PRK.EŞA.	Yıldız Parekende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik
Y.PRK.HR.	Yıldız Parekende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.OMZ.	Yıldız Parekende Evrakı Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti Maruzatı
Y.PRK.TKM.	Yıldız Parekende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
Z	Zilhicce
Za	Zilkade
ZB	Zabtiye Nezareti

Giriş

1905 Rus Devrimi, 1917 Bolşevik devriminin "*kostümlü provası*" olarak görülmüştür. Birçok akademisyene göre 1917 Ekim Devrimi'ni anlamak için, 1905 olaylarının irdelenmesi gerekir. 1917 Ekim Devrimi'nin gölgesinde kalmasına rağmen, 1905 İlk Rus Devrimi'nin dışarıya etkileri daha fazla görülmüştür. Otokrasiye son verilmesi ve anayasal hükümet talepleri 1905 Devrimi'nin temalarıdır. Bu temaların sosyal karşılıklarının bulunduğu İran, Osmanlı İmparatorluğu, Çin hatta Hindistan'da devrimin yankı bulması ilginçtir.

Günümüzde Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine ilişkin ilgi ve araştırmalar artmasına rağmen 1905 yılında Rusya'da meydana gelen olayların Sultan Abdülhamid Türkiye'sindeki sosyal, kültürel, siyasî çerçevede etki ve yansımalarına ilişkin yeterli seviyede çalışma yapılmadığı gözlenmektedir. Yapılan çalışmaların uluslararası ve ulusal ölçekte sınırlı bir sayıda kaldığı dikkati çekmektedir.

Konuya dair ülkemizde tespit edebildiğimiz iki yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bunlardan ilki Esra Atalı'nın "1905 Rus Devrimi ile 1908 Jön Türk Devrimi'nin Karşılaştırmalı İncelenmesi", diğeri Murat Yaşar'ın "The Russian Revolution of 1905 in the Ottoman Empire" adlı çalışmasıdır. Bu tezlerin ilkinde birinci el kaynaklar kullanılmaksızın 1905 Rus Devrimi ve 1908 Jöntürk Devrimi incelenmiş, tezin yaklaşık dörtte birini oluşturan son bö-

lümde yazar her iki devrimi karşılaştırmıştır. Bu bölümde, her iki ülkenin geleneksel yönetim yapıları, modernleşme karakteristikleri ve sosyo-ekonomik yapıların dönüşüm süreçleri karşılaştırıldıktan sonra muhalif siyasî hareketler mukayese edilmiştir. Her iki devrimin oluşum ve örgütlenme nitelikleri de kısaca değerlendirilmiştir.

İngilizce hazırlanmış olan diğer tez ise, Başbakanlık Osmanlı arşiv belgeleri ve dönemin Jöntürk yayın organlarını da incelemiş, sadece ikinci el kaynaklarla yetinmemiştir. Uluslararası alanda konuya dair yazılanlar okunmuş ve teze yansıtılmıştır. Eserde konuya ilişkin tarihî altyapı dışında, Jöntürk yayın organlarındaki 1905 Rus Devrimi'ne ilişkin haber ve yorumlar ile devlet yazışmalarında olayların yansıması incelenmiştir. Tez çerçevesinde bu bölümler dışında kalan siyasî, sosyal, askeri etki ve esinlemeler çalışma haricinde tutulmuştur. Yazarın özenli ve işlek dili konuya ilgi duyanların bu çalışmadan faydalanma imkânlarını artıracak niteliktedir.

Konuyu doğrudan ele almasa dahi konumuzla yakından ilgili bir çalışma ise, Aykut Kansu'nun Amerika Birleşik Devletleri'nde yaptığı doktora tezine dayalı 1908 *Devrimi* adlı kitabıdır. Kansu Osmanlı ülkesinde meydana gelen olayların aşağıdan yukarıya bir taban hareketi olduğu iddiasındadır.

Ülkemiz dışında konuya dair yayınlanmış ilk eser, görebildiğimiz kadarıyla Ivar Spector'ın eseridir. Bu çalışmada İlk Rus Devrimi'nin Osmanlı Devleti dışında İran, Çin ve Hindistan'daki etkileri değerlendirilmiştir. Konuya ilişkin Rus kaynaklarının da kullanıldığı çalışmanın sadece belli bir kısmı 1905 Devrimi'nin Türkiye'ye etkilerine ayrılmıştır.

Konu hakkında bir diğer çalışma, 1996 yılında Chicago Üniversitesi'nde Nader Sohrabi tarafından yapılmış ve henüz yayınlanmamış doktora tezidir. Sohrabi 1905 Rus,

1906 İran ve 1908 Jöntürk devrimlerini karşılaştıran çalışmasında, her üç hareketin müşterek tarafı olarak anayasalcılıklarını görmektedir. Söz konusu devrimleri tarihi süreç içerisinde sosyal, siyasî, ekonomik ve kültürel birikimlerle inceleyen yazar, incelediği devrimlerin birbiriyle etkileşimlerine ilişkin değerlendirme yapmamaktadır. Daha ilginci yazar, 1908 Jöntürk hareketini kitlesel tabanı olmayan yukarıdan aşağıya bir devrim olarak ele almaktadır. Ancak yazarın 1995 yılında yayınladığı "Tarihselleşmiş Devrimler: Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Rusya'da 1905-1908" adlı hacimli makalesinde, Jöntürk Devrimi ile 1905 Rus Devrimi'ni mukayeseye yarayacak arşiv belgeleri dâhil epey materyal kullanılmıştır.

Sovyet resmi görüşüne göre 1905 Rus Devrimi, bütün Asya'yı, bu çerçevede Osmanlı ülkesini de kesin bir şekilde etkilemiştir. Rus Devrimi'nin önemli kişiliklerinden Troçki, 1908 yılı sonunda "Türk Devrimi ve Proleteryanın Görevleri"[1] adlı yazıda 1908 Jöntürk Devrimi'ni "*Rus Devrimi'nin uyandırdığı en son yankı*" olarak ifade etmiştir.[2]

Sovyet Rusya'nın kurucu lideri Lenin ise, 1913 yılında yayınlandığı "Asya'nın Uyanışı" adlı makalesinde[3], İlk Rus Devrimi'nin, dünya kapitalizminin baskılarıyla beraber sonunda Asya'yı canlandırdığını, yüzlerce milyon ezilmiş kitlenin insan hakları ve demokrasi için mücadele için harekete geçmesini sağladığını ileri sürerken, "*Rusya'da 1905 hareketini müteakip demokratik devrim bütün Asya'ya, Türkiye, İran ve Çin'e yayılmıştır*." iddiasında bulunmuştur. 20. yüzyıl başındaki Asya'daki siyasî hareketleri 1905 Rus Devrimi'nden esinlenmiş hareketler olarak gören Bolşe-

---

1 *Pravda*, no 2, 30 Aralık 1905.

2 Leon Troçki, *Balkan Savaşları,* (çev. T. Güney), İstanbul 1995, s. 7.

3 V. I. Lenin, "*The Awakening of Asia*", (M. I. Archive, Editor), 7 May 1913, (çevirimiçi) http://www.marxists.org/archive/ lenin/works/1913/may/07bs.htm, 12 Kasım 2011.

vik lider, bu gelişmeleri, yazısına başlık olarak seçtiği gibi *"Asya'nın Uyanışı"* olarak değerlendirmiştir. Lenin'e göre, 1905'te başlayan dünya tarihinin yeni safhasının sembolü, Avrupa ileri işçi sınıfının iktidar mücadelesi ile *"Asya'nın Uyanışı"*dır. Devrimci liderin çeşitli vesilelerle 1908-1917 arası dönemde aynı bağlamda birçok beyanatı, Türkçeye de çevrilmiştir.

Sovyet bilim insanları, kurucu liderlerinin paradigması paralelinde 1905 Devrimi'nin Osmanlı İmparatorluğu'na etkilerini inceleyen çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Sovyet tarihçisi A. M. Pankratova tarafından 1905 Devrimi'ne ilişkin Rusça orijinali 1940 yılında yazılan bir monografide:

> *Rus Devrimi'nin etkisiyle Avrupa proletaryasının sınıf mücadelesinin şekli ve yöntemi değişmiştir. Rus Devrimi, halk kitlelerine güce dayalı politik ve organizasyon tecrübesi sağladı. 1905 Devrimi öncesinde Batı Avrupa işçi sınıfının, genel grev hakkında hemen hemen hiçbir tecrübesi yoktu. Bu grevler politik kitle grevlerine de dönüşemiyordu. Rus Devrimi'nin başarılı sonuç vermesinin etkisiyle, bir dizi ülkede genel grevler, proletaryanın politik silahı haline geldi.*

şeklinde abartılı değerlendirmeler yapılırken[4], diğer taraftan:

> *1905 Rus Devrimi, Asya'daki bütün bağımsızlık hareketlerini de etkiledi. Lenin'e göre 'Rus Devrimi bütün Asya'yı harekete geçirmiştir. Türkiye, İran ve Çin'deki devrimleri, 1905 Devrimi'nin arkada milyonlarca insanı harekete geçiren bir etki bıraktığını ispat etmektedir.'*

---

[4] A. M. Pankratowa, *Die Erste Russische Revolution von 1905 bis 1907*, Berlin, Dietz Verlag Berlin 1953, s. 247.

Hammadde, ürünler için pazar ve yatırım alanı olarak emperyalizmin sömürge ve yarı sömürge haline getirdiği Doğu ülkelerinin vatandaşlarında kendiliğinden bir isyan çıkmasına sebep oldu. 1905-1907 yılları arasındaki Rus Devrimi'nin etkisiyle Asya Halkları'ndaki politik uyanış, kitlesel uyanışa dönüştü. Çarlık Rusya'sının baskısı altındaki işçi ve köylünün mücadelesi, bu halkların milli ve sosyal bağımsızlığını kazanma mücadele azmini artırdı…

Rus Devrimi'nin büyük rol oynadığı diğer bir olay ise, 1908 Türk Devrimi'nin hazırlanmasındadır. [5]

denilmektedir. Pankratova'nın eseri, 1905 Devrimi'ne dair Sovyet resmi görüşünün derli toplu ifade edildiği bir kaynak hüviyetindedir.

Türkçeye çevrilen konu ile ilgili bir diğer kaynak eser, Sovyet Ermenisi bilim adamı Yuriy Aşatoviç Petrosyan'ın *Sovyet Gözüyle Jöntürkler* adlı eseridir. İşaret ettiğimiz her iki çalışmada, konumuzla ilgili Sovyet resmi görüşü hemen hemen aynı kaynaklar kullanılarak işlenmiş ve aynı sonuçlara ulaşılmıştır.

Yukarıda işaret ettiğimiz Pankratova'nın eserinden sonra, H. M. Tsovikyan'ın 1945 yılında yayınlanan "1905 Rus Devrimi'nin Türkiye'deki devrim hareketlerine etkisi" ile A. M. Valuyskiy'in 1956 yılında yayınladığı "1905-1907 Rus Devrimi sırasında Küçük Asya'da Halk Ayaklanmaları İle İlgili Yeni Arşiv Belgeleri" ve 1958 yılında yayınlanan "Moskova Arşivi Belgelerine Göre Jöntürk Hareketi Öncesinde Doğu Anadolu'da Ayaklanmalar" adlı makaleleri, H. Zafer Kars'ın *1908 Devriminin Halk Dinamiği* adlı çalışmasında Türkçeye aktarılarak, kitaba ek olarak yayınlanmıştır. 1926-1977 arası yarım yüzyıllık sürede, yine Sovyet resmi kurumlarınca ve çoğu Kızıl Arşiv belgelerinden

[5] A. M. Pankratowa, *a.g.e.*, s. 247-248.

de faydalanılarak hazırlanmış incelemeler de mevcuttur.[6] Söz konusu bu çalışmalarda ilgili Sovyet tezlerine uyumsuz bir nüans göze çarpmamaktadır. Bütün bu akademik çalışmaların, dönemin ideolojik kurgusunu desteklemeye yönelik çabalar olduğu izlenimi edinilmiştir. Ancak bütün bu ürünlerin içerik ve sonuçlarının, çalışmamızın oluşturulması için kayda değer katkı sağladığı kabul edilmelidir.

Sovyet tarih yazıcılığının Türkiye'de 1905 Devrimi'nin etkilerine ilişkin abartılı iddialarına karşı, Türk tarih yazıcılığında böylesi bir konu başlığının dahi mevcut olmayışı, dikkat çekicidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yarım asrını yeni rejimin bakış açısıyla açıklayan ve yorumlayan Yusuf Hikmet Bayur'un, Türk Tarih Kurumu'nca çeşitli baskıları yapılan 10 ciltlik *Türk İnkılabı Tarihi*'nde konuya ilişkin bir ima dahi yoktur. Kezâ aynı kurum tarafından neşredilen Enver Ziya Karal'ın, *Osmanlı Tarihi* serisinin incelediğimiz döneminin ele alındığı cildinde de, konuya ilişkin suskunluk dikkat çekicidir. Yine konuya dair ciddi eserler veren Akdes Nimet Kurat, çeşitli resmi kurumlar tarafından muhtelif baskıları yapılan *Başlangıcından 1917'ye Kadar Rusya Tarihi*'nde, ''1905 ihtilâlinin diğer

[6] 1926, Pavloviç, "1905 Devrimi ve Şark"; 1931, Kızıl Arşiv, "Türk Devrimi"; 1934, G. Safarov, "1905 Sonrası Doğu Devrimlerinin Tarihsel Özelliklerine Dair"; 1955, A. F. Miller, "Türkiye'de 1908 Burjuva İhtilâli"; 1955, İ. M. Reisner, "1905-1907 Rus İhtilâli ve Asya'nın Uyanışı"; 1956, A. F. Miller, "Jöntürk Devrimi"; 1965, Jeltyakov ve Petrosyan, "Türk Tarihçilerinin Çalışmalarında Jöntürk Hareketi"; 1965, A. H. Heyfeç, "Asya'nın Uyanışı ve Bolşevikler"; 1971, V. İ. Şpilkova, "Jöntürk İhtilâlinden Önce Doğu Anadolu'da Hükümet Karşıtı Protestolar"; 1972, H. Aliyev, "19. Yüzyıl Sonları-20. Yüzyıl Başları Türkiye Burjuva Devrimi Hareketlerinin Tarihi"; 1975, A. H. Heyfeç, "1905 Devrimi ve Doğu"; 1975, E. İ. Çapkeviç, "Jöntürk Devrimi ve Bolşevikler"; 1976, A. S. Çernetsov ve V. N. Gudeva, "1905-1907 Rusya Devrimi'nin Türkiye, İran ve Çin'e Etkileri"; 1977, V. İ. Şpilkova, "1905 Rus İhtilâli'nin Türkiye'de Etkisi ve Ülkede Devrimci Ortamın Doğuşu".

memleketlerde tesiri'' alt başlığı ile yayınlanan kısa paragrafta konuya ilişkin sadece bir cümle yazmakla yetinir.

Çalışmamızla ilgili birincil kaynaklardan Osmanlı arşiv belgeleri, Sultan Abdülhamid'in olayları şahsen dikkatle takip ettiğini ortaya koymuştur. Bu belgelerden İrade-i seniyyeler, Sadaret Evrakı ile Yıldız Evrakı'ndan Sadaret Hususi Maruzat Evrakı ve Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik evrakından özellikle faydalanma imkânı bulunmuştur. Bu belgeler, Osmanlı ricalinin Rusya'da meydana gelen olaylara bakışını, birinci elden saptama imkânı sunmuştur. Belgelerin okunması Sultan Abdülhamid'in olaylarla ilgili tepkisinin ve aldığı bir kısmı sonuçsuz kalan tedbirlerin, nasıl bir ruh hali içinde doğduğunu da izah etmiştir.

1905 Rus Devrimi'nin Osmanlı matbuatındaki yankılarına, ülkedeki yoğun sansür nedeniyle basında yeterince rastlanılmaz. Bir kaynağın ifadesiyle:

> *Rusya'da ihtilâl çıkınca, Sultan Abdülhamid II'in sansürü büsbütün şiddetlendi. 'İhtilâl', (Meşrutiyet) sözlerinin kullanılması zaten yasak olduğundan, İstanbul gazetelerinde, Rusya'daki olaylar hakkında hemen hemen hiçbir şey yazılmıyordu. Mamafih Rus ihtilâli ve Çarlığın zaafa uğraması hakkındaki haberlerin, Mısır ve Paris'te çıkan Türkçe gazeteler ve yabancı 'postalar' vasıtasıyle gizlice Türkiye'ye sokulduğundan, olup bitenler hakkında etraflı bilgi edinilmekte idi.*[7]

Bu çerçevede hükümetin kontrol ettiği basında, hemen hemen hiçbir bilgi ve değerlendirme yapılamadığından, bu çalışmada muhalif Jöntürk basınından Abdullah Cevdet'in İçtihad, Ahmed Rıza'nın[8] Şûra-yı Ümmet, Sabahad-

---

[7] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1990, s. 133.

[8] "Modern Türkiye'nin entelektüel ve siyasî yaratıcılarından birisi olan, ebu'l-ahrar (hürriyetçilerin babası) sıfatlı… İttihad ve Terakki lide-

din Bey grubunun *Terakki* dergilerinden yoğun bir şekilde faydalanılmıştır.

Ayrıca Çarlık Azerbaycan'ında Hüseyinzade Ali Bey,[9] Ahmet Ağayev,[10] Ali Merdan Bey,[11] Mehmedağa Şahtahtlı gibi aydınlar tarafından yayınlanan, Şarki Rus,[12] İrşad, Fü-

---

ri…" (M. Şükrü Hanioğlu, "Ahmed Rıza Beyi Neden Hatırlamıyoruz?", *Sabah*, 26 Şubat 2012.)

[9] Türkçü Hüseyinzade için 1908 yılında garpçı Abdullah Cevdet'in Ölümsüz Hayatlar serisinden Mısır'da kaleme aldığı "Hekim, Edib Ali Bey Hüseyinzade" adlı övgü yazısının Latin harfli metni için bkz. Semiramis Tutkun, "İçtihad *Mecmuası*" (1-100 sayılar), İnceleme ve Seçilmiş Metinler, Sivas 1988, s. 497-500.

[10] "*1884'te Paris'teki eğitimini tamamlayarak Azerbaycan'a dönen Ağaoğlu, başlangıçta Şusa ve Bakü'de öğretmenlik görevlerinde bulunurken, o dönem Kafkasya'da çıkmakta olan Kavkaz, İrşad, Hayat ve Kaspi gazetelerinde çok sayıda makale yayımladı.*" Hüseyin Sadoğlu, "Ahmet Ağaoğlu: Bir Türkçünün Trajik Öyküsü", *Türk Yurdu*, 31 (281), Ocak 2011, s. 84-91. Bir başka kaynağa göre "*Ağaoğlu Ahmet Bey aslen Karabağlı'dır. Kendisi ifrat derecede Türkçü olup Bakü'de İrşad adlı bir gazete çıkartıyor ve Türklüğü bütün Rusya'daki Türkler arasında yaymağa çalışıyor, halkı birliğe davet ediyordu. Aynı zamanda Bakü'nün en büyük mektebinde hocalık yapıyordu. Uyanık bu Türkçünün hareketi Rusların hiç de hoşuna gitmiyordu. Nihayet para ile Ruslar Ahuntları, yani Müslüman hocalarını elde ederek Ahmet Bey'in aleyhinde camilerde vaaz ettirmek suretiyle menfi propaganda yapmağa başlamışlardı. Bir gün hocalar, mahalle halkını başlarına toplayarak Ağaoğlu'nun gazete idarehanesini basmışlar, camları taşlamağa başlamışlar, kendisini öldürmek için sopa ve taşla üzerine hücum etmişlerdi. Ahmet Bey idarehaneden çıkarak kaçmağa başlamış, hocalar da halkla beraber arkasından taş, değnek ve masa fırlatıp, yuha çekmişlerdi. Canını zor kurtaran Ağaoğlu, Rusların fitnesiyle kendileri için çalıştığını maalesef idrak edemiyen halk tarafından bir gün öldürüleceğini anladığı için, ailesini alıp Türkiye'ye geçmişti.*" Fahrettin Erdoğan, *Türk Ellerinde Hatıralarım*, İstanbul 1954, s. 32-33.

[11] Bkz. "Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin Görkemli Hadimleri", *Azerbaycan Milli Ensiklopediyası*, (yay. İ. H. Eliyev), s. 296.

[12] 1903-1905 arası Tiflis'te Mehmedağa Şahtahtlı tarafından 392 sayı yayınlanmış, hemen bütün Türk Dünyası'nda ilgiyle takip edilmiş önemli gazete. Selçuk Türkyılmaz, "Şarki Rus Gazetesi'nin İzahlı Makaleler Bibliyografyası", *Türk Dili ve Araştırmaları Dergisi* (Ocak-Haziran 2010), sy. 18, s. 123-126.

yûzat ve *Hayat* gibi yayın organları, söz konusu dönemde Abdülhamid istibdadına karşı ülke içi tepkileri cesaretle dile getirmişlerdir. Bunlardan da geniş bir şekilde faydalanılmıştır.

Dönemle ilgili hatıralarda daha ziyade 1904-1905 Rus-Japon Savaşı vurguları göze çarpmaktadır. Doğrudan Rus Devrimi'ne ilişkin anlatılarda Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa'nın anıları, Sultan Abdülhamid ile ilgili değerlendirmeleri yönüyle ilgi çekici bulunmuştur.

Rusya'da 1905 devrim çalkantıları ve Rus-Japon Savaşı ile bunların Osmanlı Devleti üzerinde etkileri hakkında yabancı basın arşivleri, çalışmaya kayda değer katkı sağlamıştır. Özellikle İngiltere'de yayınlanan *The Times, The Manchester Guardian* ve *The Observer* gazeteleri ile internet üzerinden erişilebilen dönemin Avustralya ve Yeni Zelanda gazeteleri çalışmamıza ayrıntılar sağlamıştır. Hatta bu verilerin bir kısmının, mesela Rus Gönüllü Filosu'nun Boğazlardan geçişi ile ilgili olanının, konuya dair literatürde kullanılmamış olduğu saptanmıştır.

Bu çalışmada 1905 Devrimi'nin Osmanlı ülkesindeki etkileri Sultan Abdülhamid'in istibdad rejimi, muhalif Jöntürk hareketi, Sovyet bakış açısı ve yerli ve yabancı uzmanların eserleri ile elden geldiğince birinci el kaynaklara başvurularak incelenmiştir. Çalışmada 1905 yılından itibaren Türkiye'de meydana gelen ve 23 Temmuz 1908 tarihinde Sultan Abdülhamid'in anayasayı tekrar yürürlüğe koyduğunu açıkladığı "İnkılâb-ı Âzîm"e kadar sürmüş olan politik ve sosyal olayların üzerinde 1905 Rus Devrimi'nin etkileri, ideolojik kurguların ötesinde saptanmaya çalışılmıştır.

1905 Rus Devrimi etkisi yanında, Osmanlı ülkesinde meydana gelen 1905-1908 arası bahse konu siyasî ve sosyal olayların, aşağıdan yukarıya bir hareketin mi parçaları olduğu, yoksa bir grup siyasî aktivistin çeşitli nedenlerle istibdad rejimine yabancılaşmış genç subaylara yaptırdığı, tepeden aşağı eylemler mi olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.